

HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILIDA TOVUSH VA HARF TUSHUNCHASI**Sevinch Muxtasarova***Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi***O‘qituvchi: Shahnoza Muxtarova**

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tilida tovush va harf tushunchalarining mohiyati, ular o‘rtasidagi farqlar va o‘zaro aloqadorlik tahlil qilinadi. Tovushlar og‘zaki nutqning asosiy birliklari sifatida, harflar esa yozma nutqni tashkil qiluvchi grafik belgilar sifatida o‘rganiladi.

Kalit so‘zlari. Tovush, harf, fonetika, grafika, unli tovush, undosh tovush.

Kirish. Harf-tovush yozuvi, harfiy yozuv – har bir grafik belgi (harf) alohida bir tovushni (fonemani) yoki uning variantini (allofonni) ifodalaydigan yozuv turi; fonografik yozuv rivojidadagi dastlabki sillabik (bo‘g‘inli) yozuv bosqichidan keyingi ushbu yozuv ba’zi manbalarda alif-boli yozuv deb ham ataladi.

Harf-tovush yozuvi, o‘z navbatida, ma’lum ketma-ketlikdagi 2 xil ko‘rinishga ega: 1) konsonant, ya’ni harflar faqat undosh tovushlarni ifodalaydigan yozuv; 2) vokallashgan, ya’ni harflar ham undosh, ham unli tovushlarni ifodalaydigan yozuv. Konsonant yozuv qad. Som (finikiy) alif-bosining yaratilishi bilan miloddan avvalgi 2-ming yillikning 2-yarmida; vokallashgan yozuv (haqiqiy ma’nodagi Harf-tovush yozuvi) esa yunonlar tomonidan finikiy yozuvining o‘zlashtirilishi va unga unlilarni ifodalovchi qo‘shimcha belgi (harf)lar kiritilishi bilan miloddan avvalgi 1-ming yillikning boshlarida paydo bo‘lgan. Harf-tovush yozuvi boshqa yozuv turlariga qaraganda juda ko‘p afzalliklarga ega. Chunonchi, boshqa yozuv turlari (mas, xitoy iyeroglifik yozuvi, yapon aralash yozuvi) yuzlab, minglab, hatto o‘n minglab belgilar bilan ish ko‘rgani holda Harf-tovush yozuviyo.ga asoslangan alif-bolar bir necha o‘n belgi (harf)dan iborat bo‘ladi. Ayni paytda bu yozuv turi savodga o‘rganishda ham qator afzalliklarga, qulayliklarga ega.

O‘zbek adabiy tili fonetikasining asosiy birliklari sifatida tovush va harf tushunchalari muhim o‘rin tutadi. Tovush — bu og‘zaki nutqdagi eng kichik fonetik birlik bo‘lib, u nutq a’zolari (til, lab, tanglay va boshqalar) yordamida talaffuz qilinadi. Tovushlar yordamida so‘zlar hosil qilinadi va talaffuz qilinadi. Harf esa yozuvdagi birlik bo‘lib, tovushni grafik belgi sifatida ifodalaydi. Tovush og‘zaki nutqqa, harf esa yozma nutqqa xosdir.

O‘zbek tilida tovushlar ikki asosiy guruhga bo‘linadi:

Unli tovushlar:

Havo oqimi to‘sqinliksiz og‘iz bo‘shlig‘idan chiqib, tovush hosil qiladi. O‘zbek tilida quyidagi 6 unli mavjud:

A, e, i, o, u, o‘

Bu tovushlar bo‘g‘inlar hosil qiladi va so‘z talaffuzida asosiy rol o‘ynaydi.

Undosh tovushlar:

Havo oqimiga og‘iz bo‘shlig‘ida turli to‘siqlar bo‘ladi va shunda undosh tovushlar yuzaga keladi. Masalan: b, d, g, z, k, l, m, n, r, s, t, v, x, y va boshqalar.

O‘zbek tilida 28–30 atrofida undosh tovush mavjud deb olinadi, bu tahlil metodiga bog‘liq.

Harflar tizimi va ularning tovush bilan aloqasi

Hozirgi o‘zbek adabiy tili lotin yozuviga asoslangan bo‘lib, unda 29 ta harf va 1 ta grafik belgi (‘ — ajratuv belgisi) mavjud:

O‘zbek lotin alifbosi harflari:

A a, B b, D d, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, M m, N n, O o, P p, Q q, R r, S s, T t, U u, V v, X x, Y y, Z z, G‘ g‘, O‘ o‘, Sh sh, Ch ch, Ng ng

Ba‘zi tovushlar ikki harf bilan ifodalanadi: sh, ch, ng. Ajratuv belgisi (‘) esa ayrim hollarda talaffuzdagi oraliqni ifodalash uchun ishlatiladi (ko‘rish – ko‘r-ish).

Xulosa. Tovush va harf tushunchalari o‘zbek adabiy tilining fonetik va grafik asoslarini tashkil etadi. Tovushlar og‘zaki nutqda so‘zlarning shakllanishi va farqlanishini ta‘minlasa, harflar yozuvda shu tovushlarni ifodalaydi. Har bir harf muayyan tovushni ifodalasa-da, ba‘zi hollarda bitta tovush ikki harf bilan yozilishi mumkin (masalan, “sh”, “ch”). Bu esa fonetika va grafika o‘rtasidagi murakkab, lekin muhim aloqalarni ko‘rsatadi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida tovush va harflarning tizimli o‘rganilishi til madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov A. Va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Fan, 2019.
2. Jo‘raev N. Fonetika va grafika asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2015.
3. Saidov D. O‘zbek tili nazariyasi. — Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbek lotin alifbosining yagona imlo qoidalari to‘g‘risida”gi qarori, 2021-yil.
5. www.lex.uz — O‘zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlari portali.